

ata bindirirdi. O sırada atın başını ahır halifesi tutardı. Kapıcılar kethüdâsı Dîvân-ı Hümâyûn günleri dışında rikâb-ı hümâyûn hizmetinde bulunurdu. Beylerbeylere, Kırım hanına kılıç, kaftan, hatt-ı hümâyûn ve ferman götürmek, padişah fermanlarıyla işleri yürütmek rikâb-ı hümâyûn ağalarının göreviydi. Divan günlerinde müteferrika ağaları rikâb ağalarının sonunda yerlerini alırlardı. Rikâb ağalarını XVI. yüzyılda dış hizmete 350 akçe gelire çıkarlardı (Lutfi Paşa, s. 21). Yüzyılın sonlarında rikâb-ı hümâyûn bölük ağalarına muayyen bir zehmet miktarı arpalık verilmiştir. Bunların XVII. yüzyıl sonlarındaki mevcutları altmış altı kişi idi (*Eyyûbî Efendi Kânûnnâmesi*, s. 35).

Eflak ve Boğdan gibi bazı prensliklerden gelen ek vergilerle sadrazam, vezirler ve diğer yüksek rütbeli devlet adamları tarafından padişaha verilen hediyeler, Nevruz'da mirâhûrun sunduğu idiye / ıydiye, Edirne bostancıbaşı olanların vergi olarak takdim ettiği meblağ "rikâbiyye" şeklinde ifade edilirdi (BA, *Cevdet-Saray*, nr. 224). II. Mahmud zamanında (1808-1839) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından yapılan değişiklikler çerçevesinde gösterişli törenler de önemli ölçüde sadeleşmiş, bu arada solak, peyk, haseki gibi saray görevlilerinin yerini rikâb-ı hümâyûn hademesi almıştır (Hızır İlyas, s. 441). II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) cuma selâmlığı esnasında halkın sunduğu arzuhallerin değerlendirilmesi amacıyla sarayda Ma'rûzât-ı Rikâbiyye Dairesi adıyla bir büro kurulmuştur (Tahsin Paşa, s. 22).

BİBLİYOGRAFYA :

Fatih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âli Osman* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 7, 13, 15, 17, 20; Lutfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 21 (ayrı basım); Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 28, 47, 145, 272; II, 575, 612, 690; Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kânûnnâme (MTM, 1/3 [1331] içinde)*, s. 526-527; *Eyyûbî Efendi Kânûnnâmesi* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 33, 35, 50, 57; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 14, 25; Hızır İlyas, *Târih-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 441; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1292, I, 23; Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid-Tahtsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 22; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 67, 350-351; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1991, V, 270; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 108-111; Hakan T. Karateke, *Padişahın Çok Yaşa: Osmanlı Devleti'nin Son Yüz Yılında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 101, ayrıca bk. tür.yer.; Pakalın, III, 44-47; J. Deny, "Rikâb", *IA*, IX, 741-742; a.mlf., "Rikâb", *EP* (Fr.), VIII, 546-547; Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, III, 393.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

RİKÂBDAR

(رکابدار)

Arap ve İslâm Türk devletlerinde daha ziyade ahırlarda, Osmanlılar'da ise Enderun'da hizmet yapan görevli.

Sözlükte "atın üzengisini tutan" anlamındaki rikâb-dâr kelimesi terim olarak efendisi ata binerken üzengisini tutan saray görevlisini, bazan da seyis veya at uşağını ifade eder. Bu görevli koşum, eyer, biçiş iskemlesi gibi at takımlarını da muhafaza ederdi. Endülüslü Emevîleri'nde sâhibü'r-rikâb, Fâtımîler'de rikâbî veya sıbyânü'r-rikâbî'l-has unvanıyla anılan saray görevlilerinden söz edilmektedir. Bunlar Abbâsîler'de de saray görevlileri arasında olup halifenin maiyet erkânından, merasim ve teşrifattan sorumluydu. Rikâbdar Selçuklular'da ferrâşla (seyis) birlikte kullanılmış (İbn Bibî, I, 174), onlardan Eyyûbîler'e ve Memlûkler'e geçmiştir. İran Moğolları'nda ve Timurular'da saray ve ahır görevlileri arasında bulunan rikâbdar şerbetdarlığa yükselebilirdi. Safevîler'de ise Türkçe karşılığı olan **üzengi kurçisi**, bazan da aynı anlamda **celovdâr** kelimeleri kullanılmıştır. Memlûkler'de rikâbî denilen bu görevliler rikâbhâneye mensup idiler. Aynı anlamda bazan **sarrâc** tabiri de geçer.

Osmanlılar rikâbdar terimini Anadolu Selçuklularından almıştır. Nitekim aynı görevli diğer Anadolu beylikleriyle Karakoyunlu ve Akkoyunlular'da da mevcuttur. Ancak Osmanlı Devleti saray teşkilâtında rikâbdar ahır görevlisi değil doğrudan padişaha bağlı önemli bir kişidir. Orhan Gazi döneminde Koca İlyas Ağa adlı bir rikâbdarın varlığından söz edilmekte (Tayyazâde Atâ Bey, I, 94), fakat hangi görevi ifa ettiği belirtilmemektedir. Daha sonra gittikçe yükselen bu memurun mevkii ve görevleri Fâtih Sultan Mehmed'in *Kânûnnâme*'sinde belirtilmiştir. Buna göre rikâbdar saray hiyerarşisinde çuhadarın üstünde, tülbent ağasının altında idi; fakat daha sonra çuhadarın altına düşmüştür. Aslı görevi önceleri padişahın çizmelerine bakmak, ayakkabılarını giydirmek iken daha sonra bu hizmetler başçuhadara ve maiyetine verilmiştir. XVI. yüzyıldaki görevi hükümdarın bahçe gezilerinde atının üzengisini tutmaktı (Âîf Mustafa Efendi, s. 301). Resmî günlerde bu işlerle rikâb ağalarının ilgilediği bilinmektedir. XVI. yüzyıl sonlarında ulûfesi 20 akçe olup senede dört defa elbiselik kumaş verildi. Diğer Has Oda ağaları gibi rikâbdar da padişahla birlikte

sefere giderdi. 1566'da Sigetvar'da vefat eden Kanûnî Sultan Süleyman'ın cenazesini yıkayanlar arasında Rikâbdar Mustafa Ağa da vardı.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yevmiye olarak 35 akçe alan rikâbdarın (Hezârfen Hüseyin Efendi, s. 61) maiyetinde iki has odalı, bir karakullukçu, bir baltacı, iki sofalı, bir heybeci ile iki yedekçi bulunurdu. Silâhdar olamayan rikâbdarlar 60-100.000 kuruş yıllık gelire emekli edilirdi. Has Oda'nın sultana çok yakın dört görevlisinden biri olan rikâbdara gayri resmî olarak koltuk veziri denilirdi. Doğrudan padişaha sunulan arzları efendisine vermesinden dolayı diğer dört has odalı ile birlikte arz ağaları diye de anılırdı. Çuhadarın bulunmadığı zamanlarda silâhdara vekâlet eden rikâbdar saray içi tayin ve terfilerde çuhadar, büyük mirâhûr, çavuşbaşı, müteferrika, kapıcıbaşı veya çaşnigîr olabilirdi. Saray dışına ise sancak beyi, beylerbeyi, bazan da vezir rütbesiyle çıkardı.

XVIII. yüzyılda III. Mustafa zamanında (1757-1774) rikâbdarın yukarıda belirtilen hizmetleri sadece resmî günlerde ifa ettiği anlaşılmaktadır. Rikâbdarın bu rütbeyle ulaşabilmesi için uzun süre Enderun'da hizmet etmesi gerekirdi (Tayyazâde Atâ Bey, I, 208). Aynı dönemde mevlid günü ve bayram selâmlıklarında rikâbdar da görev alır, saltanat kayığında silâhdar, has odabaşı ve çuhadarla birlikte bulunurdu. Rütbece üstündeki arz ağaları gibi başına sarık takardı (D'Ohsson, VII, 35). XVII. yüzyılda yeni tayin edilen rikâbdara acemilik adıyla kumaş verildi; ancak bunun daha sonra paraya çevrildiği anlaşılmaktadır. Mevlidlerde ve bayramlarda olmak üzere yılda iki defa rikâbdara 150 altın ihsan edilirdi. Rikâbdarlık muhtemelen II. Mahmud zamanında (1808-1839) kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Cevdet-Saray*, nr. 645, 5848; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Bayburtlugil), s. 223, 230; İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 174, 291, 429; Fatih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âli Osman* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 15; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 39, 59; II, 441, 612; Âîf Mustafa Efendi, *Künhü'l-Ahbâr* (haz. Ahmet Uğur v.dğr.), Kayseri 2006, s. 22, 301; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 80, 82; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fi Kavânün-i Âli Osman* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 61, 79, 80, 262; Deftardar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 80, 398, 821, 840; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 35; Hızır İlyas, *Tarih-i Enderûn: Letâifi Enderun* (haz. Cahit Kayra), İstanbul 1987, s. 81, 213, 239, 258-259; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1292, I, 94, 207, 208-209; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 12, 274, 330, 345,

393, 416; a.mf., *Saray Teşkilâtı*, s. 67, 69, 195, 245, 323, 328, 337, 350-351; İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul 1953, s. 7; Spuler, *İran Moğolları*, s. 298; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 115; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara 2000, s. 40; J. Deny, "Rikâbdâr", *IA*, IX, 742-744; a.mf., "Rikâbdâr", *EP* (Fr.), XIII, 547-549.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

RİKÂK

(bk. ZÜHD ve REKÂİK).

RİKÂZ

(bk. DEFİNE).

RİND

(رند)

Kendini hiçbir kayıt ve dinî geleneğe bağlı görmeyen, sadece Allah'la yetinen mücurret kişi anlamında bir terim (bk. ZÜHD).

RİSÂ

(bk. MERSİYE).

RİSÂLE

(الرسالة)

Edebî mektuplar ve belli konularda küçük hacimli eserler için kullanılan terim.

Sözlükte "göndermek" anlamındaki *risâle* kelimesinden isim olan *risâle* (risâlet, çoğulu *resâil*) "sözlü veya yazılı mesaj iletme" mânasında "elçilik" demektir. Elçinin ilettiği yazılı mesaja, ayrıca küçük kitaba da *risâle* denilmiştir (*Kâmus Tercümesi*, III, 224). *Risâle*nin mânası zaman içinde hitap, kitap, mektup, makale; inceleme, araştırma, monografi kelimelerini karşılayacak şekilde genişlemiştir. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren edebî mektup, ilim, sanat, edebiyat vb. alanlarda tek bir konu üzerinde yapılan araştırma (monografi) ve makale anlamları öne çıkmıştır (krş. *Tâcû'l-'arûs*, "rsl" md.). Modern Arapça'da *risâle* "ilmî tez" anlamını da kazanmış olup "*risâletü't-dukto*ra, *risâletü'l-mâcester*" şeklinde kullanılmaktadır. Kur'ânî bir terim olarak *risâlet* bir mesajın sözlü olarak ifadesi ve iletilmesidir. Kelime Kur'an'da tekil ve çoğul şekliyle on yerde geçmekte olup bunların "bilgi, mesaj veya haberi etkili

biçimde ifade ederek iletme" anlamındaki tebliğ kavramıyla kullanılması, dört yerde nasihat, bir yerde kelâmle birlikte zikredilmesi *risâlet*in "iyi, yararlı ve güzel olan mesaj" mânasına geldiğini gösterir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "rsl" md.).

*Risâle*nin "yazılı mesaj, yazılı belge" anlamını kazanması Hişâm b. Abdülmelik'in (724-743) kâtibi Ebü'l-Alâ Sâlim b. Abdullah ile ilişkilendirilir (*EP*² [İng.], VIII, 532). Sâlim'in Aristo'nun İskender'e yazdığı mektuplardan Arapça'ya yaptığı çevirinin başlığı *risâle* kelimesini içeriyordu (*Risâletü Aristatâlis ile'l-İskenderi fî siyâseti'l-müddin*). Ayrıca onun 100 varaklık bir *risâle*sinin olduğu belirtilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 131). İslâm öncesinden itibaren Araplar'da resmî yazışmaları yapmakla görevli kâtipler mevcuttu. Bu tür kâtipler Hz. Ömer zamanında kurulan divanların hesaplarını tutuyordu. Emevîler döneminde divanların sayısı beşe çıkarılmış, bunlardan sadece yazışmaları yapmakla görevli bölüme *Divânü'l-inşâ* adı verilmişti. Buralarda görevli kimselere kâtip, yaptıkları işe mükâtebe, yazılan şeylere kitap (mektup) deniyordu. Hz. Peygamber'in davet mektuplarına da kitap adı verilmiştir. Ahmed Zekî Saffet, koleksiyonundaki mektuplar için *risâle* terimini ilk defa Ömer b. Abdülazîz'in bir mektubu için kullanmıştır (*Cemheretü resâ'ili'l-'Arab*, II, 311). Kitaptan *risâle*ye, kâtipten müteressile ve mükâtebeden teressüle geçiş sürecinde ilk değişim, Emevîler devrinde Irak Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın kâtibi Amr b. Nâfi'in, kaleme aldığı mektupları Araplar'ın daha önce alışık olmadıkları biçimde uzatmasıyla meydana gelmiştir (Şevki Dayf, s. 106). Böylece gelişim sürecine giren mektup sanatı, son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'in kâtibi Abdülhamîd el-Kâtib (ö. 132/750) tarafından yeni bir biçime kavuşturulmuştur. Ebü'l-Alâ Sâlim'in kız kardeşinin kocası olan Abdülhamîd (İbnü'n-Nedîm, s. 131) *risâle* sanatını ondan öğrenmiştir. Mektuba hamdû senâ bölümünü ekleyen ve mektupları daha da uzatan Abdülhamîd'in bu alanda özel bir üslûba sahip olması ve sonraki *risâle* yazarlarını etkilemesi sebebiyle (İbn Hallikân, III, 230), "*Risâle Abdülhamîd ile başlar, İbnü'l-Amîd ile son bulur*" denmiştir (Şevki Dayf, s. 114). İbnü'n-Nedîm onun 1000 varaklık *risâle* koleksiyonu olduğunu söylerse de (*el-Fihrist*, s. 131) bunlardan günümüze çok azı ulaşmıştır (bazıları için bk. Muhammed Kürd Ali, s. 164-175; ayrıca bk. MEKTUP).

Risâle kelimesinin kişiler arasındaki yazışmalara ad olmasından başka zaman içinde ilk örneklerinin mektup formunda

olması sebebiyle monografi tarzı eserlere de bu isim verilmiştir. İlk defa, Mervân b. Hakem'in soyundan gelen halifeler döneminde bilginin aktarımı *risâle* formunda gerçekleşmiştir. İslâm'ın ilk yıllarındaki olaylarla ilgili olarak bilgi edinmek isteyen Abdülmelik b. Mervân dönemin ünlü fakihlerinden Urve b. Zübeyr'e mektup yazmış, o da istenen bilgileri *risâle* (mektup) yoluyla kendisine ulaştırmıştır (Taberî, I, 1180-1181, 1284-1288, 1634-1636, 1770). Mektupla bilgi aktarımı yazara çeşitli kolaylıklar sağladığı ve esere bir sohbet havası kattığı için daha sonraki zamanlarda da benimsenmiştir. Söz konusu kolaylıklardan biri, katı ve yerleşik kuralların izin vermeyeceği bazı şahsî görüşleri daha rahat ifade edebilme imkânıydı. Zira ilmî ölçülere göre aktarılan bilginin bir dayanağa oturtulması gerekiyordu, mektup formunda yazılan monografilerde ise bu zorunluluk yoktu. Bu sebeple bireysel düşüncelerin ve kabullenilmiş değer yargılarıyla çelişen fikirlerin ifade edilmesi için *risâle* formuna başvuruluyordu. İlk Abbâsî halifeleri dönemindeki dinî, askerî, içtimai, siyasî ve malî kurumların en mükemmel analiz ve eleştirilerinden biri olan İbnü'l-Mukaffa'nın eseri *Risâletü's-şahâbe* başlığını taşır (Muhammed Kürd Ali, s. 120-131). Eser *Risâletü's-siyâse* ve *er-Risâletü'l-Hâşimiyye* olarak da anılır. Câhiz'in felsefe, kozmoloji, astroloji, sihir ve müzik gibi konulara dair *Risâletü't-terbi'e* ve *t-tedvir*'i ile İbn Zeydün'un Vezir İbn Abdûs'a hitaben sevgilisi Vellâde'nin ağzından yazdığı *er-Risâletü'l-hezliyye*'si, cinler âlemine gerçekleştirilen bir seyahat çerçevesinde Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin dinî ve felsefî problemleri özgün bir yaklaşımla ele aldığı *Risâletü'l-gufrân*'ı, İbn Şühed'in aynı yöntem içinde edebî problemleri çağdaşlarının anlayışlarından farklı bir görüş açıyla işlediği *Risâletü't-tevâbi'e* ve *z-zevâbi'i* klasik Arap edebiyatının şaheserleri olarak değerlendirilir.

Başta inanç, felsefe, dil ve edebiyat problemleri olmak üzere *risâle* Arap kültürünün hemen bütün alanlarında görülmektedir. Pek çok eser arasında Câhiz'in *risâle*leri teolojik, sosyal, siyasal ve edebî problemler gibi çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Teolojik alanda ortaya konan *risâle*lerin en eskileri Hasan-ı Basrî ve Gaylân ed-Dımaşkı gibi önemli kişilere atfedilen eserlerdir. Hasan-ı Basrî'nin *Risâle fî fazli Mekke*'si ile *Risâle ilâ 'Abdilmelik b. Mervân fi'l-ğader*'i ve dönemin âlim ve yöneticilerine yazdığı bazı mektupları günümüze ulaşmıştır (Ahmed Zekî Saf-